

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.124>
УДК 623.446.1:161.201.6(477.83)“XVII—XVIII ст.”

Денис ТОЇЧКІН

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу спеціальних галузей
історичної науки та електронних інформаційних ресурсів,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
denisvt68@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0433-8335>

БУЛАВИ Й ПЕРНАЧІ ЛЬВІВСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ XVII—XVIII ст.: ПРОБЛЕМИ АТРИБУЦІЇ

Мета полягає у визначенні критеріїв, за якими слід виокремлювати виробничу серію так званої «львівської мануфактури» кінця XVII—XVIII ст., та в пов'язанні відомих пам'яток із зазначеним осередком. **Методологія** зумовлюється особливостями актуалізації джерельної інформації в комплексних дослідженнях з історії зброї, що базуються на теоретичних підвалинах історичного джерелознавства та його методології. Застосовано теоретичні й емпіричні методи, в тому числі компаративний, історичних аналогій (дозволив атрибутивувати і простежити шляхи розвитку тих чи інших різновидів зброї), системно-структурний (надав можливість трактувати артефакти давнього озброєння як складові культурних, технологічних, політичних процесів), типологічний (уможливив класифікацію й систематизацію корпусу речових джерел), функціональний (зв'язки досліджуваних об'єктів із середовищем їх побутування), аналітичний, синтетичний, індукції, дедукції. Міждисциплінарний характер проблематики зумовив звернення до методологічного інструментарію історії мистецтва, локальної історії та регіоналістики, історії повсякдення, культурології.

Цитування: Тоїчкін Д. Булави й перначі львівського походження XVII—XVIII ст.: проблеми атрибуції. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 124—135. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.124>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Мистецтво- і зброєзнавчий аналіз дозволив установити зв'язок між діяльністю львівських вірменських золотарів та розглянутими зразками історичної зброї. **Висновки.** Робиться висновок, що серію перначів і булав «львівської мануфактури» виготовлено в межах однієї виробничої традиції — про це свідчить єдиний дизайн та однаковий набір технічних прийомів. Є підстави вважати, що зазначена школа у вже сформованому вигляді (не менш ніж два покоління майстрів) існувала принаймні від кінця XVII ст. Термін «львівська мануфактура» не варто обмежувати вузькими серіями, адже відомо чимало відповідних виробів, атрибутованих XVII ст. Отримані результати мають важливе значення для вивчення історії зброї, ремісничих технологій, торгівлі та поширення іноземних культурних впливів на теренах України XVII—XVIII ст.

Ключові слова: «львівська мануфактура», булава, пернач, золотарі, вірмени, зброярство, Національний музей історії України, Львівський історичний музей.

Проблема історії так званої «львівської мануфактури» (кінець XVII—XVIII ст.) досі вивчена недостатньо. З огляду на відсутність в Україні значного прогресу в дослідженнях виробництва стародавньої зброї, це питання посідає ключову позицію у вітчизняних та важливе місце у центральноєвропейських зброєзнавчих студіях. У цій статті на основі наявного на сьогоднішній день джерельного потенціалу (речові й іконографічні матеріали) розкривається поняття «львівська мануфактура», надаються підстави для обґрунтованої ідентифікації відповідної продукції, а також розширюються відомості щодо раніше введених у науковий обіг булав і перначів із зібрань українських музеїв. Дослідивши, зокрема, пернач та булаву з колекцій Національного музею історії України та Львівського історичного музею, можемо атрибутувати їх саме як продукцію «львівської мануфактури» другої половини XVIII ст.

Одними з перших на проблематику львівського золотарства звернули увагу польські дослідники. Так, В. Лозінський у серії тематичних праць зосередив увагу не тільки на історії ювелірного виробництва, але й питанні вирізнення львівської продукції [1—3]. Широке обговорення вказаних проблем розпочалося у зв'язку зі студіями Т. Маньковського, котрий упродовж десятиліть вивчав питання східних впливів на польську культуру [4—6]. Він, зокрема, одним із перших намагався науково обґрунтувати критерії для виокремлення виробів польських і львівських золотарів, виконаних у «загальному» орієнтальному стилі. З цієї метою фахівець провів мистецтво- та зброєзнавчий аналіз стилістичних особливостей львівського вірменського зброярського виробництва, адже вважав, що чи не найвиразніше східні культурні впливи в Речі Посполитій проявилися саме в мистецтві оправи холодної зброї та кінського спорядження. В 1935 р. дослідник зазначав, що не бачить можливості застосовувати поняття «львівської мануфактури» стосовно якоїсь групи виробів, яка б стилістично вирізнялася на тлі подібних османських, хіба що з тенденцією до деякого «спрощення» [5, с. 88]. Втім і тоді, і пізніше підкреслював факт саме місцевого виробництва в «турецькому стилі» [6, с. 146]. У 1930-х рр. Т. Маньковський активно вивчав зброю, начебто виготовлену львівськими ремісниками за східними зразками, але орнаментовану європейськими мотивами. Дискусію викликали насамперед так звані шаблі-«вірменки» («ордин-

ки», «чечуги»)¹, які, за Т. Маньковським, представляли «вірменську національну зброю», що сформувалася «задовго до появи ремісників цієї національності у Львові»². У ході багаторічної дискусії за участю класиків польського зброєзнавства (С. Меєр, В. Дзевановський та ін.) фахівці дійшли висновку, що морфологічні характеристики не можуть виступати засадничими критеріями для вирізнення львівського вірменського виробництва³, особливої ж уваги заслуговує вивчення оригінального мистецького стилю вірменських золотарів. Пізніше проблема «львівської мануфактури» порушувалася в окремих працях, пов'язаних з історією польського й угорського зброярства, проте спеціальні мистецтво- і зброєзнавчі дослідження не проводилися [8, с. 342—359].

На сьогоднішній день поняття «львівської мануфактури» (львівського виробництва) залишається позбавленим прив'язки до відомих виробничих осередків. Ним позначають групу предметів озброєння XVII—XVIII ст., яку вирізняють за стилем оздоблення та набором певних ремісничих технік. Окремі дослідники звертають увагу, що значна кількість збережених виробів, асортимент продукції свідчать про чимале за масштабами свого часу виробництво, ймовірно представлене групою майстерень, об'єднаних певними виробничими відносинами й вірменським сімейним «менеджментом», яка функціонувала не тільки у самому Львові та практично монополізувала галузь [8, с. 345, 349—350, 354]. Поєднання ж ознак «східного походження» з ознаками персональної належності річпосполитській шляхті (герби, написи) безперечно свідчить про локальне виробництво [8, с. 343—344].

Отже на цей момент можемо лише виокремлювати групу пам'яток зброї за характерною стилістикою та певним набором ремісничих технік, які в історіографії традиційно приписують львівським золотарям. Урешті проблема ідентифікації місцевого виробництва різною мірою стосується великого масиву холодної зброї, яка використовувалася на теренах Речі Посполитої у XVII—XVIII ст.

Нижче спробуємо визначити можливості актуального на сьогоднішній день джерельного потенціалу для уточнення поняття «львівська мануфактура» та обґрунтованої ідентифікації відповідних виробів. У ході дослідження також розширимо відомості щодо раніше введених у науковий обіг булав і перначів з українських музеїв, які традиційно відносять до львівської продукції.

¹ Історичні назви шабел у джерелах нерідко натякають на їх походження — «ординки», «татарські», а також застосовані в оздобленні матеріали — «чечуга» (руків'я вкриті риб'ячою шкірою).

² Під впливом ідей Т. Маньковського в першій третині XX ст. у зброєзнавчій літературі для «чечуг» та «ординок» з'явилася нова назва — «вірменки». Авторитетний спеціаліст до кінця відстоював свою гіпотезу щодо вірменського коріння цієї зброї, виготовленої, на його думку, «вірменами й для вірмен» [4, с. 137—138].

³ У результаті термін «вірменки» почали здебільшого використовувати як узагальнюючу назву для позначення типів шабел, що, на думку дослідників, виготовлялися насамперед у вірменських ремісничих осередках великих міст Речі Посполитої. Найвідоміший із них був у Львові, де серед іншої зброї виготовляли, за висловом Є. Кітовича, «татарські чечуги» [див. 7, с. 34, 55].

Відомо, що від XIV ст. Львів перетворився на найчисленнішу вірменську колонію у Східній Європі та на одну з найбільших загалом в Європі. В 1364 р. тут було засновано єпархіальний центр усіх вірмен Русі й Валахії. У вірменських руках зосереджувалася основна торгівля з країнами Заходу та Сходу, а також окремі прибуткові галузі ремісничого, насамперед ювелірного виробництва (золотарство).

Перші згадки про львівських золотарів-вірмен датуються початком XV ст. [9, с. 211, 303]. Після переходу в уніатство й за підтримки короля Яна III Собеського, у другій половині XVII ст. вірмени практично монополізували місцевий золотарський промисел [9, с. 312—314; 12, с. 203]. Наприкінці століття у Львові вже працювали близько 30 майстрів-вірмен, що складало понад половину загальної кількості міських ремісників ювелірної спеціалізації [9, с. 313]. Європейське визнання вони здобули своїм умінням оздоблювати зброю та кінську зброю. Їхні вироби користувалися величезним попитом серед заможних і впливових замовників не тільки Речі Посполитої, а й інших держав Європи та Сходу.

Документи донесли до нашого часу імена відомих у XVII ст. майстрів ювелірного зброярства, описи їхніх виробів. Так, у першій половині того століття добре знаним умільцем був Сефер Вірменин (Sefer Armenus Valachicus). Відповідно до детального преїскуранта тільки одна (найдорожча) шабля його роботи була щедро інкрустована дорогоцінним камінням (понад 400), не кажучи вже про срібло й позолоту. Загальна ж оцінка трьох шабель і сідла склала 2124 злотих (1627 р.) [3, с. 83—84]. Ще один відомий майстер-вірменин, улюбленець Яна III Собеського Бедрос Захаріяшович, також працював у львівській майстерні на площі Ринок. Як надвірний королівський злотник, він виготовляв для монарха зброю в багатому декорі [9, с. 303, 315; 10, с. 102—103].

Тісно пов'язаним зі Львовом центром ювелірної, зброярської й торговельної справи був Кам'янець-Подільський. На замовлення представників найзаможнішої шляхти кам'янецькі ювеліри-вірмени виготовляли оздоблену коштовностями зброю та кінську упряж, а місцевий цех мечників активно конкурував зі львівським [11, с. 126—127].

Розвитку ексклюзивного зброярства сприяв значний розмах міжнародної торгівлі, яку провадили вірменські громади. У XVII ст., зокрема, Кам'янець був пов'язаний із Кафою шляхом, який через Сатанів, Кременець, Луцьк, Сокаль і Белз сягав Ярослава. Через Кам'янець також проходив маршрут, що пов'язував Львів зі Стамбулом, становлячи одну з найважливіших торговельних артерій Поділля [12, с. 68].

Із країн Сходу вірменські купці привозили, в тому числі на королівське замовлення, різноманітні товари, відомі за митними списками XVII ст. як «вірменські» [13, с. 186]. Це були насамперед предмети розкоші (в тому числі килими, золоте шитво), породисті коні та, звісно, декоровані дорога зброя й амуніція [2, с. 276].

Торгівля відігравала величезну роль у надходженні матеріалів і заготовок, необхідних для зброярського ремесла. Так, частину дорогоцінного каміння для виробів згаданого вище Сефера Вірменина було придбано у Стамбулі, а на тамтешніх ринках воно, своєю чергою, потрапляло з Південного Сходу та Африки [14, с. 317]. Незважаючи на офіційну заборону турецької влади вивозити за межі дер-

жави зброю, львівські ремісники-вірмени, котрі вирушали до Стамбула по необхідні матеріали, вдавалися до різних засобів, аби безборонно проводити через митниці свої каравани. Про тісні зв'язки львівських майстрів з османською столицею свідчить чимало судових й актових документів, що збереглися до нашого часу [9, с. 283—284]. Визначний вплив і можливості вірменської громади в Речі Посполитій не підлягають сумніву — навіть король Август II Сильний замовив собі через вірменських купців розкішну османську булаву [8, с. 344].

Вочевидь розвиток львівської вірменської школи ремесла спричинився до явища так званої «львівської мануфактури», розквіт якої припав на XVIII ст. Історичні документи, які давали б уявлення про структуру та асортимент певного цілісного виробничого осередку, дотепер неznані, хоч кількість публікацій, що стосуються діяльності окремих вірменських майстрів і введення до наукового обігу нових артефактів в останні десятиліття значно зросла. Основними писемними джерелами для дослідників виступають інвентарі, судові акти, заповіти тощо. Деяко відомо і про таврування золотарями своєї продукції — розрізняють, зокрема, виробничі та власницькі знаки [9, с. 151]. Утім в історіографії досі відсутні дослідження, де було б системно простежено розвиток ремісничих шкіл львівського золотарства та встановлено його зв'язок із відомими артефактами зброярства.

Завдання атрибуції «львівських» виробів досі базується передусім на мистецтвознавчому аналізі. Припущення щодо місцевого виготовлення стають можливими завдяки дуже характерному вигляду і стилістиці оформлення холодної зброї. На відміну від більш ранніх робіт, які приписуються львівським золотарям, група пізніших булав та перначів виглядає більш стилістично цілісною. Пам'ятки цієї серії зберігаються у великих музеях Європи. Натомість у музеях України також зустрічаються предмети цієї групи, досі неопубліковані, або ж опубліковані без детального аналізу.

Чим же вирізняється продукція «львівської мануфактури»? Насамперед це специфічний набір матеріалів і ремісничих прийомів, які врешті формували характерну стилістику виробів, що дає підстави говорити про своєрідну художню школу чи принаймні традицію. Прийнято вважати, що «вірменські» вироби відзначалися вишуканими ажурним орнаментом та ювелірною технікою, насамперед різноманітною майстерною інкрустацією. Своєрідною візиткою тут виступає спосіб інкрустування золотим дротом коштовного каміння, а також дорогоцінним камінням — металів. Не менш важливу роль відігравала вишукана та складна техніка золотої насічки [8, с. 342—343, 346; 15, с. 95].

Досі не вирішеним завданням залишається встановлення зв'язку між виокремленою на основі стилістики групою артефактів і львівським вірменським виробничим осередком. Один із важливих аргументів на користь такого зв'язку надає дослідження великої групи шабел XVII—XVIII ст., яку об'єднують клинки, декоровані характерним православним сюжетом. Як сама зброя, так і сюжет неодноразово розглядалися в науковій літературі ще від XIX ст. [16]. Праці останнього часу доводять, що зброя виготовлена й декорована у стамбульських майстернях ремісниками-вірменами [15, с. 101; 17]. Так, мистецтвознавчий

аналіз двох православних сюжетів на шаблях із чернігівського та львівського історичних музеїв (іл. 1—2) засвідчив, що вони виконані послідовниками монофізитського канону, а це вкупі з іншими особливостями оздоблення (оправа декорована у характерних техніках) і морфологією зброї відсилає до вірменської ремісничої традиції [18, с. 294—296]. Виробництво подібної коштовної зброї тривало впродовж XVII—XVIII ст., а пізні наслідування православного сюжету на клинках зустрічалися навіть у XIX ст.

Зазначені золотарські техніки та стилістика притаманні також групі булав і перначів другої половини XVII—XVIII ст. Чимало їх зберігаються в музеях Центрально-Східної Європи. Декілька є й в українських. Так, по одному представницькому предмету цієї групи знаходяться в Національному музеї історії України та у Львівському історичному музеї. Порівняння дизайну цих різних за морфологічними характеристиками й функціональністю зразків дозволяє зробити ще один крок у проблемі обґрунтування єдиного центру походження та поширення продукції «львівської мануфактури».

Булава, XVIII ст., Львів (?) (іл. 3). Матеріал: залізо, срібло, золото, дорогоцінне каміння третього порядку (турмаліни), напівдорогоцінне першого порядку (бірюза). Техніка: кування, лиття, лютування, карбування, насічка, золочення, чорніння, інкрустація. Розміри: загальна довжина 685 мм, діаметр яблука 130 мм.

Булава багатолопатева металева, з яблуком сферичної форми, що складається з восьми видовжених сегментів, прикрашених штампованим орнаментом та дорогоцінним і напівдорогоцінним камінням. Частина орнаментальної композиції й поздовжні вертикальні лопаті підкреслені золотою насічкою. Булава увінчана голівкою у вигляді великої восьмикутної зірки.

Держак двосекційний. Центральна секція, обкладена сріблом, чорнена, з шістьма поздовжніми золоченими ребрами. Невелике руків'я металеве, чорнене, прикрашене інкрустованим камінням. Трубчасті секції держака становлять собою чохол для клинка, який розміщувався всередині. Завершується держак срібною золоченою фігурною торцевою заглушкою, закріпленою різьбовим з'єднанням.

Булаву прикрашено 76 бірюзовими й турмаліновими кабошонами у глухих кастах.

Орнамент булави представлений характерними для львівського вірменського виробництва сюжетами, які поєднують орієнтальні та європейські декоративні традиції. Так, яблуко вкрито тисненням орнаментом східного походження, що представляє собою сюжет «трьох квіток» у картуші. Зазначена композиція добре відома в декорі османської зброї. Картуші чергуються групами по чотири, утворюючи більші орнаментальні фігури, у центрі та при закінченні кожної з яких розташовані турмалінові каста з рельєфними (штриховими) золоченими окантовками. Середня частина держака орнаментована карбованим румі.

Пернач (шестопер), XVIII ст., Львів (?) (іл. 4). Матеріал: залізо, срібло, золото⁴. Техніка: кування, лиття, лютування, карбування, насічка, просічка, золочен-

⁴ Золоті фрагменти й золочення 585—958-ї проби [19, с. 485].

ня, чорніння, інкрустація (металів). Розміри: загальна довжина 1030 мм, ширина ударної частини 23 мм.

Пернач виконаний із заліза, декорований чорнінням, сріблом і золотою насічкою. Бойова частина має шість довгастих товстих суцільних пір'їн грушоподібної форми, кожна з яких закінчується знизу іклоподібним виступом та має товсту срібну окантовку. Пернач увінчаний голівкою з об'ємною золоченою серцеподібною шишечкою, укріпленою на широкій округлій основі. Бойова частина кріпиться до держака через два фланці.

Держак двосекційний. Центральна секція залізна, чорнена, з поздовжніми золоченими ребрами й інкрустованими декоративними елементами. Від бойової частини та руків'я відділена двома декоративними металевими платівками і фланцями. Невелике руків'я (близько 110 мм) чорнене, багато орнаментоване. Трубочасті секції держака становлять собою чохол для розміщеного всередині стилета довжиною 420 мм. Завершується держак срібною золоченою заглушкою, яка утримується різьбовим з'єднанням. Посередині заглушки знаходиться отвір із внутрішньою різьбою, в якій утримується невеликий сталевий клинок — тригранний, фігурної форми, з лезом завдовжки 140 мм. Різьбове з'єднання на кінці стрижня дозволяє швидко приєднати клинок до торцевої частини пернача, перетворивши останній на комбіновану зброю значної довжини (1030 мм).

Пернач оздоблений складною багаторівневою художньою композицією. Всі частини його вкриті тлом із дрібного чорненого орнаменту в орієнтальному стилі іслімі. Просічкою окреслено ділянки, на яких золотою насічкою нанесено елементи рослинного декору, популярного в європейських країнах. Так, на перах бачимо великі золоті шестипелюсткові розетки в рельєфній (штриховій) срібній окантовці та маленькі п'ятикутні й округлі золоті вкраплення. Торцеві частини пера і фланців оздоблені срібними стрічками з карбованим штриховим орнаментом (іл. 5).

На стрижні бойової частини та держака, а також лезі зображені золоті запалені свічки та S-подібні елементи. Руків'я й перехідні пластини оздоблені золотою насічкою з великих шестипелюсткових розеток в окантовці зі штриховим орнаментом і трансільванськими вузлами. Фланці оздоблені золотою насічкою з великого акантового листа.

Щодо стилю продукції «лівівської мануфактури» відзначимо, що він із певними відмінами наслідує індо-перський дизайн та акумулює орнаментику, властиву західним і східним мистецьким традиціям аж до другої половини XVIII ст. Відповідно й період функціонування стилю визначається як найбільш пізній — близько 1760-х рр. Із цього приводу маємо зауважити, що попри подібний дизайн декор окремих предметів може значно відрізнятися. Так, на дослідженому нами перначі та булаві немає виразної орнаментики, характерної саме для XVIII ст.

Порівнюючи дизайн представлених зразків, слід відзначити спільність конструкції (наявність прихованого клинка) й характерних елементів оздоблення, які створюють основу композиції (іл. 6). Вочевидь зразки належать якщо не до однієї майстерні, то принаймні до однієї виробничої школи. Взавши до уваги активне використання в декорі булави ремісничих технік, які прийнято вважати

Ил. 1. Шабля (так звана «шабля Мазепа»), XVII ст. Клинок: Османська імперія (Стамбул); сталева оправа: XIX—XX ст. Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського, інв. № И-2926 (з колекції Тарновського, № 143)

Ил. 2. Шабля, XVII ст. Клинок: Османська імперія (Стамбул); оправа: Львів (?). Львівський історичний музей, інв. № 3-3916

Ил. 3. Булава, XVIII ст., Львів (?). Львівський історичний музей, інв. № 3-3917

Ил. 4. Пернач (шестопер), XVIII ст., Львів (?). Національний музей історії України, інв. № 3-97

Ил. 5. Пернач (шестопер), XVIII ст., Львів (?). Національний музей історії України, інв. № 3-97. Фрагменти оздоблення бойової частини

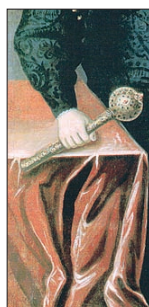
Ил. 6. Аналогії в дизайні пернача (шестопера) з Національного музею історії України (рядки 1—3 згори) та булави з колекції Львівського історичного музею (знизу)

ознакою «львівської мануфактури», можемо віднести до цієї ж традиції розглянутий пернач із Національного музею історії України, а також відповідну лінійку зброї з багатьох музеїв Європи, виконану в аналогічному дизайні.

З огляду на золотарські аналогії з шаблями, оправленими вірменськими майстрами, можемо однозначно віднести розглянуті булаву й пернач до вірменської продукції, хоч історико-географічна прив'язка їх виготовлення до Львова, як і раніше, потребує обґрунтування, адже серед вірогідних виробничих осередків може бути великий спектр місцевостей (від Угорщини до Стамбула). Утім Львів як відомий центр вірменського зброярського промислу посідає впевнені позиції ймовірного місця виробництва зазначених предметів. Про це свідчить не тільки сучасна музейна географія пам'яток, але й надзвичайно коштовне оздоблення цих виробів,

а

б

в

Л. 7. Зображення булав «львівської мануфактури» на портретах: а) князя Костянтина Острозького (копія XVIII ст. з роботи невідомого художника XVII ст.), полотно, олія, Національний музей історії і культури Республіки Білорусь (Мінськ), інв. № КП 44242 (джерело зображення: Wikimedia Commons, the free media repository. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konstanty_Iwanowicz_Ostrogski_11.PNG); б) великого гетьмана литовського Януша Радзивілла, 1654 р., полотно, олія, Музей Королівського замку у Варшаві (Польща), інв. № 2122 (джерело зображення: Wikimedia Commons, the free media repository. URL: <https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:JRadziwiłł.JPG>); в) гетьманів Івана Скоропадського та Богдана Хмельницького (копія невідомого художника з ктиторських портретів, написаних 1728 р. на стінах Успенського собору Києво-Печерської лаври), 1834 р., полотно, олія, Львівський історичний музей (Львів, Україна), інв. № Ж-1493 (джерело зображення: репродукція у [20, с. 279])

що вказує на замовників із кола державної еліти. Ми не маємо точної інформації про цих осіб, проте чимало булав аналогічного дизайну представлено в іконографії — на портретах найвищої шляхти (Острозьких, Радзивіллів та ін.), і навіть представників козацької старшини (іл. 7). Це корелюється з відомостями писемних джерел щодо елітарності сегмента ринку, на який працювали золотарі-вірмени.

Вочевидь, художній стиль золотарських виробів Львова формувався під впливом різних національних і професійних традицій, що їх привносили осілі в місті майстри — вірмени, русини, німці, поляки, угорці. Однак східними декоративними композиціями львівське золотарство зобов'язане, зокрема, вірменським ремісникам. Використовувана ними орієнтальна орнаментика, що оригінально сполучалася з місцевими та західноєвропейськими мотивами, якраз і творила неповторне обличчя предметів «львівської мануфактури». Втім якщо на виробках побутового та релігійного призначення переважав декор західноєвропейського типу, то на озброєнні він набував насамперед орієнтального характеру, тим більше, що складові частини оправи у чималій кількості імпортувалися до Львова безпосередньо зі Стамбула.

На нашу думку, серія перначів і булав «львівської мануфактури» дійсно виготовлена в рамках однієї виробничої традиції, про що красномовно свідчить єдиний дизайн та однаковий набір технічних прийомів. Маємо всі підстави вважати, що зазначена школа (не менш ніж два покоління майстрів) у вже сформованому вигляді існувала принаймні від кінця XVII ст. Окрім того, вочевидь термін «львівська мануфактура» не варто обмежувати вузькими серіями предметів, адже відомо чимало виробів «львівської вірменської» роботи, атрибутованих XVII ст. Отримані результати мають важливе значення для вивчення історії зброї, виробництва, ремісничих технологій, торгівлі та поширення іноземних культурних впливів на теренах України XVII—XVIII ст.

Зв'язок ремісничих традицій львівського вірменського золотарства з відомими за писемними джерелами майстрами все ще не вивчений, як і сама історія вірменського ремісничого виробництва у Львові. Сподіваємось, що наша стаття доповнить попередні розробки у цьому напрямі та сприятиме появі повноцінного сучасного історико-мистецтвознавчого дослідження, яке розставило б усі крапки над «і» у проблематиці вірменської школи львівських золотарів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Łoziński, W. Ormiański epilog lwowskiej sztuki złotniczej. Kraków, 1901. 52 s. [in Polish].
2. Łoziński, W. Patrycyat i mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII w. Lwów, 1902. 436 s. [in Polish].
3. Łoziński, W. Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384—1640. Lwów, 1889. 112 s. [in Polish].
4. Mańkowski, T. Orient w polskiej kulturze artystycznej. Wrocław; Kraków, 1959. 256 s. [in Polish].
5. Mańkowski, T. Sztuka Islamu w Polsce w XVII i XVIII w. Kraków, 1935. 126 s. [in Polish].
6. Mańkowski, T. Sztuka Ormian Lwowskich. Kraków, 1934. 163 s. [in Polish].

7. Kvasnevich, V. *Polskie sabli*. Saint Petersburg, 2006 [in Russian].
[Квасневич В. Польские сабли [пер. с пол.]. Санкт-Петербург, 2006. 192 с.].
8. Gutowski, J. *Ceremonial Maces in Poland from the 16th to the 18th century*. Warszawa, 2015. 388 s.
9. Zub, D. *Narysy z istorii zolotarstva Halychyny*. Lviv, 2003 [in Ukrainian].
[Зуб Д. Нариси з історії золотарства Галичини. Львів, 2003. 360 с.].
10. Malchenko, O. *Ornamentovana artyleriiia na Pravoberezhnii Ukraini (XV—XVIII st.)*. Kyiv, 2009 [in Ukrainian].
[Мальченко О. Орнаментована артилерія на Правобережній Україні (XV—XVIII ст.). Київ, 2009. 284 с.].
11. Toichkin, D. *Kozatska shablia XVII—XVIII st.: istoryko-zbroieznaveche doslidzhennia*. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
[Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII—XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження. Київ, 2007. 368 с.].
12. Grigoryan, V. *Istoriya armianskikh koloniy Ukrainy i Polshi (armiane v Podolii)*. Yerevan, 1980 [in Russian].
[Григорян В. История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии). Ереван, 1980. 291 с.].
13. Doronovich, M. *Armiane v Podolii i pervia tserkov ikh v gorode Kamentse, nyne gradskaia tserkov pravoslavnaia vo imia sviatitelia Nikolaia. Trudy Komiteta dlia istoriko-statisticheskogo opisaniia Podolskoy yeparkhii*. 1878—1879. II: 161-296 [in Russian].
[Доронович М. Армяне в Подолии и первая церковь их в городе Каменце, ныне градская церковь православная во имя святителя Николая. Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. 1878—1879. Вып. II. С. 161—296].
14. Garbuzova, S. *Evliya Chelebi o stambulskikh yuvelirakh XVII v. Gosudarstvennyi Ermitazh: Trudy otдела istorii kultury i iskusstva Vostoka*. 1940. III: 316-317 [in Russian].
[Гарбузова С. Эвлия Челеби о стамбульских ювелирах XVII в. Государственный Эрмитаж: Труды отдела истории культуры и искусства Востока. 1940. Т. III. С. 316—317].
15. Astvatsaturyan, E. *Turetskoye oruzhiye v sobranii Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia*. Saint Petersburg, 2002 [in Russian].
[Аствацатурян Э. Турецкое оружие в собрании Государственного исторического музея. Санкт-Петербург, 2002. 336 с.].
16. Prokhorov V. *O drevnikh sablyakh s grecheskimi slavyanskimi i drugimi nadpisyami*. Saint Petersburg, 1877 [in Russian].
[Прохоров В. О древних саблях с греческими славянскими и другими надписями. Санкт-Петербург, 1877. 16 с.].
17. Toichkin, D., Toichkina, Y. *About the Origin of Swords, Decorated with Special Christian Symbols and Inscriptions. Relatii Interetnice in Transilvania: militaria mediaevalia in Europa centrală si de sud — est*. 2020. 93-112.
18. Toichkin, D. *Klynkova zbroia kozatskoï starshyny XVI — pershoi polovyny XVIII st.: problemy atrybutsii ta klasyfikatsii*. Kyiv, 2013 [in Ukrainian].
[Тоїчкін Д. Клинок зброя козацької старшини XVI — першої половини XIX ст.: проблеми атрибуції та класифікації. Київ, 2013. 464 с.].
19. Toichkin, D.V. *Kholodna zbroia kozatsstva 15—18th st.: nomenklatura, etapy rozvytku, problemy atrybutsii*: doctoral diss. of the historical sci. Kyiv, 2024. 569 s. [in Ukrainian].
[Тоїчкін Д. Холодна зброя козацтва XV—XVIII ст.: номенклатура, етапи розвитку, проблеми атрибуції: Дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2024. 569 с.].

20. Nediak, V. (Comp.) *Ukraina — kozatska derzhava: iliustrovana istoriia ukrainskoho kozatstva u 5175 fotosvitlynakh*. Kyiv, 2005 [in Ukrainian].
[Україна — козацька держава: ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. Авт.-упоряд. В.К. Недяк. Київ, 2005. 1216 с.].

Надійшла / Received 25.02.2025

Denys TOICHKIN

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Senior Research Fellow,
Senior Research Fellow at the Department of Special Branches
of Historical Science and Electronic Information Resources,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
denisvt68@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0433-8335>

LVIV-MADE MACES AND PERNACHS OF 17—18th CENTURIES: PROBLEMS OF ATTRIBUTION

The purpose of the article is to determine the criteria by which the production of “Lviv manufactory” should be selected and to analyze several unstudied artifacts respectively. Having studied the maces and pernachs from the collection of the National Museum of the History of Ukraine and Lviv Historical Museum, the author identified them as products of the “Lviv manufactory” of the end 17—18th centuries. Taking into account the results of historical research, the author provides source specifics to the concept of “Lviv manufactory” and demonstrates the peculiarities of craft techniques as well as the decorative style of Armenian goldsmiths of the 17—18th centuries. **The methodology.** The interdisciplinary nature of the problem required recourse to the methodological tools of art history, local history and regional studies, history of everyday life, and cultural studies. **Main scientific results and practical significance.** The article is an original work in which the author, on the basis of the source and historiographical potential, reveals the concept of “Lviv manufactory” and provides grounds for reasonable identification of its products, as well as expands information on previously introduced into scientific circulation maces from Ukrainian museums.

Keywords: “Lviv manufactory”, mace (*bulava*), pernach, goldsmiths, Armenians, gunsmithing, National Museum of the History of Ukraine, Lviv Historical Museum.